



**TÜRK KÜLTÜRÜNDE KOLEKTİF YARATICILIĞIN BAĞLAM TEMELLİ
ESTETİK YANSIMALARI: MALATYA YÖRESİ DİYALOGLU TÜRKÜLERİ**

*Context-Based Aesthetic Reflections of Collective Creativity in Turkish Culture: Dialogue Folk
Songs of the Malatya Region*

Begüm KURT¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
begumkurt@windowslive.com, orcid.org/0000-0002-4509-5125

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.03.2021
Kabul/Accepted:
15.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.901747

Anahtar Kelimeler

Sözlü kültür, iletişim,
diyaloğlu türkü, analiz,
Malatya.

Keywords

Oral culture,
communication, folk song
with dialogue, analysis,
Malatya.

ÖZ

Karşılıklı şiir söyleme Türk sözlü kültüründe kadim bir geleneğin süreklilik göstermiş ifade biçimlerindedir. Farklı kültürlerde, benzer tarzda üretimlerde; irticali/irticali olmayan biçimlerde, amatör/profesyonel yaratıcılarca değişik icra ortamlarında şair, çoban, sevgili, anne-kız, gelin-kayınvalide gibi iş-ilişki temsili sunan kişilerin veya genellikle soyut kavramlara vurgu yapan iki maddi unsurun söyleşilerinde görülen örnekler, diyaloğlu şiirlerin, dünya kültürünün müşterek formlarından biri olduğunu göstermektedir. İfade formu ve söylem stili olarak kabul edilebilecek kullanımlar, edebi ürünleri oluşturmada önemli bir tercihtir ve yoğun bir kullanıma sahiptir. Duygu ve düşüncelerin davranışsal bir eylem alanı içinde edebi ürünlere dönüştürülerek toplum huzurunda teşhir edilmesi ve kültür, mekân, toplum, insan faktörlerinin birbirini tamamlayan unsurlar olarak tümleşik bir bakış açısıyla irdelenmesi gerekmektedir. Malatya yöresi türkü söyleme geleneği ve yöreye ait karşılıklı söylenmiş türkülerle sınırlandırılan bu çalışma, kültür-insan-coğrafya ilişkisini içermektedir. Sözlü gelenek içerisinde icraları sönükleşen karşılıklı türkülerin durum değerlendirmesini yapabilmek için yazılı kaynaklar taranmış; elde edilen türkü metinleri içerik çözümleme metoduyla söylenme sebepleri, işlevleri ve üslup özellikleri bakımından irdelenmiştir. Milli geleneğin bir parçasını sergileyen yöreye ait türküler; niceliksel bakımdan ganiliği, niteliksel açıdan çeşnileriyle nesiller boyu aktarılmış, işlevini yitirmeden var olmuştur. Türkü söyleme geleneği içerisinde ise karşılıklı, atışmalı, soru-cevaplı, diyaloğlu türkülerin dikkat çekici işlevleri ve yöreye özgü icra biçimleri olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Reciprocal poetry is one of the continuous forms of expression of an ancient tradition in Turkish oral culture. In different cultures, in similar productions; examples seen in the conversations of people who represent work-relationships such as poets, shepherds, lovers, mother-daughter, bride-mother-in-law, or two material elements that usually emphasize abstract concepts by amateur/professional creators in impromptu/non-immediate forms in different performance environments shows that it is one of the common forms of culture. Uses that can be considered as expression form and discourse style are an important choice in creating literary products and have an intense use. Emotions and thoughts should be transformed into literary products in a behavioral field of action and exhibited in the presence of society, and culture, space, society and human factors should be examined from an integrated perspective as complementary elements. This study, which is limited to the folk song tradition of the Malatya region and the folk songs sung mutually belonging to the region, includes the culture-human-geography relationship. Written sources were scanned in order to evaluate the situation of mutual folk songs whose performances faded in the oral tradition; The obtained folk song texts were examined in terms of their reasons, functions and stylistic features with the content analysis method. Local folk songs that exhibit a part of the national tradition; quantitatively in abundance, qualitatively with its flavors, it has been passed on through generations and has existed without losing its function. In the tradition of singing Turkish, it has been determined that mutual, bickering, question-answer, and dialogic folk songs have remarkable functions and local performance styles.

Atf/Citation: Kurt, B. (2022). Türk Kültüründe Kolektif Yaratıcılığın Bağlam Temelli Estetik Yansımaları: Malatya Yöresi Diyaloğlu Türküleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(55-67).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Begüm KURT, begumkurt@windowslive.com

1. Giriş

Diyaloglu şiir anlatım sırasını takip ederek yanıt biçiminde bir söz söylemek ya da icranın yapılışında sözün tekrarıyla söyleşmek anlamındadır. Türk sözlü geleneğinde karşılıklı deyiş; dini törenlerde ilahilerde, âşıklık geleneğinde atışmalarda, destanlarda, halk hikâyelerinde ya da masal formellerinde masal varlıklarının konuşmalarında, iş etkinlikleri, bayramlar, tören ve şenliklerle, çeşitli toplantılarda icra edilen türküler ve manilerde ayrı biçimlerde, içeriklerde ve amaçlarla meydana getirilmiştir. Bu kültüre özgü ürünler içinde işlevselliği türkülerle belirginleşmektedir. Türkülerin bu biçimde üretilenlerine atma türkü, atışma türkü, çatma türkü, kesme türkü, karşılıklı türkü, demeli-çevirmeli türkü, deyişme, karşıberi, seyir, vaybeni) gibi isimler verilmiş (Artun, 2013: 4, Elçin, 2005: 231, Kaya, 2001:3, Küçükyıldız, 2017: 58, Mirzaoğlu, 2001:103-113, Özsoy, 2004: 113) çok sayıda örneği bulunmaktadır. Adlandırmalarda görüldüğü üzere yerel kültürden izler barındıran karşılıklı türküler nitelikleri açısından da yerel olanla form kazanmıştır.

Halk şiiri, karşılıklı söyleme usulü ile ifade kuvvetini törensel bir yapıya taşır. Törensel yaratıda diyalog; mani, ağıt, türkü gibi türlerde; tasavvuf edebiyatı temsilcilerince ortaya konan ürünlerde ve âşik edebiyatında bir düzene bağlı gerçekleştirilen deyişlerde başka biçimlerde görülebilir. Böylece geleneksel üretimlerle, icra ortamının doğal seyri içinde yürütülen şiir, bağlamın izlerini ihtiva etme kabiliyeti kazanır. Yaratıcılarına özneliğini, toplumsal ve sosyal çevreye uygun bir biçimde ifade etme olanağı sağlar. Duygusal ve davranışsal bir yapı özelliği taşıyan bu ifade refleksi, halka ait edebi ürünlerin toplumsal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılar. Ortaklaşa ortaya konmuş estetik anlatımın aracılığıyla bir davranışın gerçekleştirilmesi edebi ürünlerin nitelik-işlev değerlerini bünyesinde saklı tutmaktadır. Bu bakımdan diyalog usullü anlatımın pek çok türü ve bağlamıyla uyumlu önemli işlevleri vardır. Folklorun işlevleri düşünüldüğünde diyaloglu şiirlerin nitelikleriyle etkin bir anlatım aracı olduğu anlaşılmaktadır.

Türküler söylenmelerinin ihtiyaç hatta zorunluluk halini aldığı icra ortamlarında birlikte-karşılıklı söyleme usulüyle insan-toplum-kültür ilişkisini yansıtır. Türkülerin oluşturduğu gelenek; söylenme adabı, taşıdığı inançlar, sosyal ve toplumsal normlar, duygu ve düşünce dünyası ile manevi aktarım; mutfak, giyim-kuşam, oyun kültürü ve odağında özdeksel ürünlerin yer aldığı tutum ve törenleri, müzikal icraları ile maddi aktarım elde eder. Dolayısıyla Malatya yöresi halk kültürünün tanınması ve tanıtılmasında türküler önemli bir araçtır. Karşılıklı türküler, kalıplaşmış icralar olarak sözlü kültürün bağlam esasında kolektif üretkenlik ve halk sanatını yansıtan biçimleriyle öne çıkmaktadır. Sözün mukabellen yürütülmesi, duyguların karşılık durumlarını ve söz üzerindeki belirleyiciliklerini sergileyen bir ifade tepkisidir.

Bu bağlamda sözün karşılıklı(ymış gibi) düzenlenmesi temel yaratım ve nakil alanları olan sözlü ortamda icra edilmesi sosyal ve toplumsal anlam yüklü bir usavurma dönüşerek sosyal şiir hüviyeti kazandırmaktadır. Dolayısıyla diyalog tarzı anlatım geleneksel bir ifade yöntemi ve geleneğin yansıma bulduğu dışavurum aracı olur. Bu belirleyicilikle oluşan deyişlerin sosyal alanda icracının varlık gücünü ve yaratıcılığını temsil ederek eğlenme, eğlendirme, tanıtma, bilgi-öğüt verme, ikna-ikaz etme, cesaret gösterme, üstünlük bildirme, eleştirme-övme gibi söylenme amaçlarını yerine getirdiği görülmektedir. İracının niyetiyle döşenen sözler, bir başka icracı tarafından değerlendirilmiş ve söz uğradığı etkileşimle karşılık bulmuştur. Böylece anlam yoğunluğu, ifade mahareti ve halk estetiğini aksettiren sosyal şiir görevini yerine getirmiş olur.

Araştırma alanı olan Malatya yöresi, türküler bakımından devingen ve varlıklı bir görüntü arz etmektedir. Köklü bir tarihi geçmişin zemininde, coğrafi açıdan kavşak noktası bir konumda yaratılmış, dolayısıyla Türkiye sahası türkü söyleme geleneğinin diğer önemli öğeleriyle geniş bir çevre etkileşiminde bulunmuş, bununla birlikte özgünlüğünü korumuştur. Bununla birlikte yöreye ait karşılıklı türkü söyleme geleneği üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Söz konusu eksikliğin tespitinden yola çıkılarak sürekliliği azalan ve zayıflamaya başlayan bu geleneğin durum değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışma doküman analizine dayanmaktadır. Uzak ve yakın geçmişin seyri ışığında, öncelikle Türk edebiyatında karşılıklı söyleyiş ve ardından Türk dünyası türkü söyleme geleneğinde karşılıklı söyleyiş biçimi tümleşik bir incelemeyle değerlendirilmiştir. Netice olarak örnekleri azalmakla birlikte törensel yürütümlerle iletişim işlevinin temelinde, geleneğin sağladığı güven alanında, dolaylı/dolaysız; endişe, korku, üzüntü, acı, aşk, mutluluk, heyecan, kıskançlık, düşmanlık gibi duyguları dile getirmek, mesaj vermek, haberleşmek, soru sormak vb. amaçlarla söylendikleri tanık türkü metinleri aracılığıyla tespit edilmiştir.

2. Türk Kültüründe Kolektif Yaratıcılığın Bağlam Temelli Estetik Yansımaları: Malatya Yöresi Diyaloglu Türküleri

2.1. Türk Edebi Geleneğinde Bir İfade Biçimi Olarak Karşılıklı Şiir Söyleme

Türk folklorunda atışma kavramıyla ifade edilen söyleşmeler; “pek çok halkın etnik ulusal geleneklerinde tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkan irticalen söyleme sanatı olarak Arap folklorunda *mukallat*, Keltlerde *feel*, İskandinav halklarında *skaldi*, Ruslarda *çastuşka*” gibi (Kerimov 2019: 137) türlerle karşılanmaktadır. Usul ve icra benzerliği bir yana, icracılar bakımından da benzer tipte yaratıcıların varlığı dikkat çekicidir. Türk şiir geleneğinde atışma türünün profesyonel örneklerini ortaya koyan *bakşı*, *akın*, *ırçı*, *ıjrav*, *ıjrşı*, *hayçı*, *kayçı*, *toolçu*, *comokçu*, *gapızderi* gibi isimlerle anılan aşıklarca; “Ruslarda *skomoroh*, Fransızlarda *troubadour*, Keltlerde *filler*, İskandinavlarda *skald*, Almanlarda *meysterzinger*, Yunanlarda *aed*, Almanlarda *minnesang*, Ermenilerde *gosan* ya da *aşug*” (Arvas, 2009: 45) isimli sanatkârlarca gerçekleştirilmiştir. Batı edebiyatlarında sıkça rastlanan bu söyleme biçiminin; “Latin yazınında *Altercatio*, *Conflictus*, *Disputatio*; İtalyan yazınında *Contrasto*; Fransız yazınında *Tenson*, *Jeu parti*, *Debat*, *Partimen*; Alman yazınında *Streitgedicht* ve *Streitgespräch* isimleriyle anılan *az çok değişikliklerle yaratılmış biçimleri*” (Tezcan, 1981: 49) bulunmaktadır. Dursun Yıldırım’ın dikkati çektiği ve yalnızca Türk sözlü şiir geleneğinde değil, bu ifade biçimine sahip bütün milletler için sözlü gelenek şiir sanatının şartı olarak belirlediği dört ana öğe; söz, yaratıcı, müzik, dinleyici ve çevre (Yıldırım, 1998: 180) dâhilinde karşılıklı bir şiir söyleme usulüne sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla “*şiir aracılığıyla yapılan laf atma, nükte, yergi vb. sataşmalara verilen karşılığın da şiirle olması sosyal ve kültürel hayatta edebiyatın önemini gösterir*” (Aydın, 2014: 213) nitelikte bir sözel eylemdir.

Tarih ve kültürün maliki ve kalıtıcısı olan toplumlardan biri olarak Türkler, dünya kültür ve edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sahip olduğu esaslı kültür zenginliğinin özel bir parçasını sözlü ürünler ve bu ürünler etrafında gelişen gelenek teşkil etmektedir. Sözlü geleneğe şiir formunda pek çok anlatım aracı bulunmaktadır. Tarih akışı içinde süreklilik ve direnç gösteren şiir geleneği, çeşitli ihtiyaçlara dayanak olarak bireyi ve bütün bir toplumu ifadede işlevsel ürünler yaratmıştır. Millî mahiyetteki farklı form, yaratım ve icra düzlemlerinde oluşturulmuş verimler içinde diyalog tarzı ürünlerin geçmişini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Karşılıklı şiir söyleme geleneğine dair yazılı ürünlerle takip edebildiğimiz en eski bilgiler Hun dönemine ait icraları nakleden Çin yıllıklarıdır: *M. Ö. I. binlerde bir Türk sözlü şiir sanatı geleneğinin mevcut olduğunu gösteren Çin kaynakları, Hunların at üstünde savaşa giderken birbirleriyle karşılıklı türküler söylediklerinden söz etmektedir* (Yıldırım, 1998: 182; Köprülü, 1999: 50-130).

Çin kaynakları dışında İslamiyet’in kabulünden sonra ortaya konan geçiş dönemi eserlerinde bu usulün örneklerini görmek mümkündür. “Karahanlı ve İslami devir Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan, mükâleme (karşılıklı konuşma) üslubu dolayısıyla Türk edebiyatının ilk tiyatro eseri olma özelliğini üzerinde taşıyan” (Sev 2019: 1) Kutadgu Bilig, bu usulü içermektedir. Adalet, akıl, kut, irfan temsili Kün Togdı, Ögdülmiş, Ay Toldı, Ogurmuş isimli kişilerin karşılıklı konuşmalarına dayanan manzum nitelikteki Kutadgu Bilig, İslamiyet öncesi dönemden taşınan ve İslamiyet’in kabulüyle yaşanan yeni kültürel düzende Türk edebiyatının bütün sahalarında görülen söyleşme usulünün devamlılığını sergilemektedir. Diğer bir eser Divan-ı Lügati’t Türk’tür. Eserde gördüğümüz kış-yaz tartışması Türk şiir geleneği içinde, karşılıklı şiir söylemenin çok eskilere dayandığını gösteren (Tekin, 1998: 104-105; Elçin, 2005: 234-236; Kaya, 1999: 172) somut bir metindir. Metinde “kış ile yaz karşı karşıya gelerek ve bütün kendilerine ait özellikleri ortaya koyarak atışmaktadırlar” (Korkmaz, 2020: 101). Ziya Gökalp, Eskimolardaki uzun bir ipin ucunu tutarak kendine doğru çeken ve galip gelen tarafa göre yazın ya da kışın avların çok olacağına dair bir düşünce ve pratiğin varlığından bahsederek atışmaya ait beyitlerin yaz erleri ile kış erleri tarafından karşılıklı okunduğu ihtimalini dile getirmiş, buna dayanak olarak Türklerde sağ kolun yaza, sol kolun kışa bağlı olduğunu, Oğuz boyları içinde Yazır boyunun var olduğunu ve yaz eri tamlamasının bir bitişiği olduğunu ifade etmiştir (Gökalp, 2016: 140). Aşağıdaki bölümde kışın yaza seslenişi ile yazın kışa cevabı verilmiştir:

| | |
|----------------------|---|
| qış yâyguru sawlayür | Kış, yaza seslenir |
| er at menin tavrıyür | Adamlar ve atlar bende dayanıklılaşıır |
| iğler yem e sewreyür | Hastalıklar (kışın) azalır |
| et yen taqı bekrişür | İnsanların bedenleri ve etleri (kışın) sağlamlasıır |

| | |
|----------------------|--|
| sende qaçar sondılâç | Şakrakkuşu senden qaçar |
| mende tınar qarğılâç | Kırlangıç vb. kuşlar bende huzur bulur |
| tatlıg öter sanduvâç | Bülbül tatlı ezgilerle öter |
| erkek tşi uçruşür | Erkek ile dişi (yazın) çiftleşir |

(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 423-467; Erdi ve Yurtsever, 2005: 467-543).

İslamiyet sonrası Türk edebiyatının iki büyük şubesinden biri olan klasik edebiyat dairesinde ve halk edebiyatının anonim-âşık-dini tarzı edebi ürünlerinde diyalog biçiminde, çeşitli isimlerle karşılanan ürünler bulunmaktadır. Klasik Türk şiir geleneğinde bunlardan *müşaare* şiirlere, bir başka deyişle Türk halk şiirindeki dedim dedi biçimine benzer, söyleşmelere *müraca* ismi verilmiştir. Dilek Batislam, Klasik Türk edebiyatında dedim dedi biçimine ek olarak soru-cevap ve diyalog biçimli teşekkülleri bulunduğunu belirttiği müracaaların halk şiiri örneklerindeki gibi kalıplaşmış belirli anlatım şekillerinin dışında çeşitli ve farklı kullanımlarından ve bu tür anlatım özelliklerinin görüldüğü münazara, *mülatafa* ve *hasb-i hal* adı verilen değişik türlerden bahsetmektedir (Batislam, 2000: 150). Bununla birlikte karşılıklı konuşma usulüyle yazılmış şiirlerin/münazaraların esas kaynağı olarak Türk sözlü geleneğini işaret eden çalışmalar mevcuttur.

Fatih Köksal, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't Türk adlı eserinde bulunan şiir parçalarından hareket eden Fuad Köprülü ve Orhan Şaik Gökyay'ın görüşlerini naklederek konuya şöyle dikkati çeker: "Köprülü Arap ve İran edebiyatlarındaki manzum münazara tarzının Türk halk edebiyatının tesiriyle doğduğunu, aslen Türk olan ilk İran şairleri vasıtasıyla İran edebiyatına ve ardından Arapça yazan Horasan şairleri kanalıyla Arap edebiyatına intikal ettiğini ileri sürerken, Orhan Şaik Gökyay da Arap edebiyatında münazarayı ilk kullanan şair Abbas b. Ahnef'in Horasanlı olmasının bunu teyit eden bir husus gibi görülebileceğine işaret eder" (Köksal, 2006: 580; Çapraz, 2018: 29-31). Klasik Türk şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Ahmedî'nin *Sazlar Münazarası* ile Yusuf Emirî'nin *Beng ü Çağır*'ı, Yakını'nın *Ok ve Yay*'ı, Şeyyad Hamza'nın *Dâstân-ı Sultân Mahmud*'u, Lamiî'nin *Münâzara-i Bahâr u Şitâ*'sı, Necatî'nin *Münâzara-i Gül ü Hüsrev*'i, Fuzulî'nin *Beng ü Bade*'si, Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i, Mehmed Bahaeddin'in *Münâzara-ı Seyf ü Kalem*'i bu ifade biçimini içeren örneklerden bazılarıdır. Bunlardan maddi müzikal kültüre dair veriler içermesi bakımından ayrı değere sahip olan Ahmedî'nin *Sazlar Münazarası* dikkat çekici bir örnektir: *Nesir tarzında kısa bir mukaddime dışında 130 beyitlik mesnevi olan eser; tambur, ud, çeng, kopuz, yatugaan, rûbab, gıçek ve kingire gibi telli sazların meyhanede atışmalarını, birbirlerine üstünlük gütmelerini ve meyhanecinin ikazı üzerine tartışmaktan vazgeçip gerçeği anlamlarını anlatmaktadır* (Eraslan, 1993: 171). Şeyyad Hamza'nın *Dâstân-ı Sultân Mahmud* isimli eseri ise "Gazneli Devletinin en meşhur hükümdarı Gazneli Mahmud ile bir derviş arasında geçen karşılıklı konuşmayı konu edinmektedir. Yani madde ile manayı karşılaştırarak, nefesine hükmetmesini bilen dervişin varlık ve ihtişam içinde olan sultandan üstün olduğunu vurgulamıştır (Yıldız, 2007: 129-130).

Bu ve aynı nitelikteki diğer çalışmalardan anlaşıldığı üzere karşılıklı konuşma usulü, klasik Türk edebiyatında beğeni görmüş, bir yazım tekniği olarak sanatçıların sıklıkla kullandıkları bir ifade biçimi olmuştur. Ancak en eski örneklerinin yazılı kaynaklar da temel alındığında esas üretim ve icra yerinin sözlü kültür olduğu ve dolayısıyla halk şiirinde yaygınlık gösterdiğini söylemek mümkündür. Türk halk şiir türlerinin anonim ya da ferdi birçok ürününde söz konusu söyleyiş üslubu âdeta sözel geleneğin ortak bir söz dizme tavrı olarak görünmektedir. Çünkü *sözlü edebiyat sadece okunan-söylenen bir metin-ezgi-oyun değildir. Anlatıcı-verici, dinleyici-alıcı ve geleneksel metinden oluşan bir bütündür. Bu bir folklor olayıdır. Sözlü edebiyat bu sacayağının sürekli al-verinden kurulan bir bütündür* (Başgöz, 1986: 181).

Halk edebiyatı ürünlerinin sağladığı söz-insan-olay/eylem ilişkisi pek çok açıdan değerlidir. Bu esaslar arasındaki bağın sosyal, psikolojik, estetik tarafları vardır. Topluca yaratılıp topluluğa sunulan sözel malzeme, farklı içerik ve yerine getiriş biçimleri ile sosyal, psikolojik ve estetik istikametini belirler. Bu üç ayrı unsur icra ortamlarında, oluşturdukları ürünlerle sergileyen Türk sözlü geleneğinin üretim alanlarından âşık edebiyatında diyalog oldukça önemlidir. İki âşık/varlık/kavram arasında kurgulanabilen veya dedim-dedi gibi klişe bir başlangıç ifadesiyle sabitlenen kurallı yapı, eğlenceli, kıvrak, dış ve iç özellikleriyle etkileyici bir yapıdır. Âşık edebiyatında bu söyleyişe yönelik ürünler genellikle iki zıt kavramın konuşturulması esasına dayanır: *Demeli, demeli deyiş ya da demeli destan, söyletme, deyiştirme adı verilen şiirler; bir âşığın ruh ile gönül, kış ile yaz, dağ ile ova, kız ile gelin, ay ile güneş, evli ile bekâr, gelin-kaynana, yer ile gök, karınca ile arı, tilki ile kurt gibi iki varlığı sırayla birer dörtlülükte konuşturduğu şiirlerdir* (Albayrak, 2004: 118; Kaya, 2010: 668).

Bu şiirlerde karşılıklı konuşma usulünün akıcılık özelliği görülmektedir. Dedim-dedi tarzı şiirlerden farklı bir yapıya sahip bu şiirler ayrı bir kategoriye teşkil etmektedir. Diğer yaygın biçim ise bir icra ortamına bağlılık göstermekte, geleneğin düzeninde işlerlik kazanmaktadır. *Âşıkların doğaçtan, karşılıklı olarak belli bir kural çerçevesinde söyleşmelerine yaygın olarak atışma, âşık karşılaşmaları, deyişme, karşıberi, kovalama adları verdikleri, eskiden muaşere/münazara ya da tekellüm adları ile anılan sistemli deyişler* (Yeşil, 2012: 92) âşıklıkta iletişimi sağlayan unsurların başında diyalogun geldiğini göstermektedir. Bu söyleyişe dair hazinenin büyük ve gösterişli olmasını sağlayan âşıkların *aytışma* geleneğinin ifadesi olarak sözlü yarışın cesaret, yetenek ve bilginin belirli dizgeler eşliğinde, konuşma havasında ancak geleneğin tertibi ve manevi tahakkümüyle gerçekleştirildikleri fasıllarda üretilmiş atışmalar dışında; muamma, halk hikâyesi, destan gibi türlerinde karşılıklı konuşma usulünün yer aldığı görülmektedir. Bu usulün yanı sıra *dedim dedi* kalıp

ifadesinin çekimleriyle oluşturulmuş ifadelerin dizelerin başında, sonunda, çaprazlanarak birbirini takiben ya da tek dizede bir arada olduğu farklı kurulumlarda şiirler bulunmaktadır. Şiir dilinin akıcılığını artırarak farklılıkları tek unsurun dile getirdiği şiirlerde tek sesliliğin nispeten sınırlılığına karşılık, iki unsurun kompozisyonuyla duygusal ve düşünsel vurgunun artırıldığı söylenebilir. Böyle bir etki yaratımı destanlarda da söz konusudur.

Özkul Çobanoğlu'na göre; *mübalâğa, benzetme, tezat, mukayese gibi edebi sanatlarla süslenmiş Türk destanlarının kendine özgü üslup özellikleri arasında ses taklitlerine dayalı kelimeleri sıkça tekrar etmek, karşılıklı diyaloglara yer vermek ve böylece anlatımda tekdüzeliği kırmak* (Çobanoğlu, 2003: 90-97) bulunmaktadır. Çora Batır Destanı ile Manas Destanı'nda savaşan kişilerin karşılıklı atışmalarının (Tural 1995: 240-257) olduğu bölümlerde bu üslup özelliğini görmek mümkündür. Benzer şekilde halk hikâyelerinde kahramanların konuşmaları karşılıklı şiir söylemek biçiminde verilmektedir. Kahramanlar birbirlerine olan sevgilerini, acılarını, ıstıraplarını hep şiirle ifade ederler. Bazı durumlarda ikinci derecede yer alan anne, baba, kız kardeş, arkadaş vb. kahramanlar da şiir söyler (Alptekin, 2011: 24). Bu usul; "Dede Korkut'tan itibaren hemen hemen bütün halk hikâyelerimizde görülen ortak bir motif kompleksidir. Enno Litman gibi bazı halk edebiyatı araştırmacıları, bu türün Arap halk hikâyelerinde de mevcut olduğunu, ancak Türk halk hikâyelerinde olduğu kadar önemli bir unsur teşkil etmediğini belirtir" (Aslan, 2001: 59).

Türk dili ve kültürünün başyapıtlarından Dede Korkut Hikâyelerinin üslubuna ahenk katan unsurlardan karşılıklı söyleyiş biçimi halk edebiyatının önemli yaratıcılarından kadınlar tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Behiye Köksel'e göre Dede Korkut'ta soy soylayan kadınlar, kadın ağıtçıların, âşıkların ilk örnekleri arasında değerlendirilebilir. Dirse Han'ın Hatununun oğlu Boğaç için söylediği soylamayı, Deli Dumrul'un eşinin Deli Dumrul'un can istemesine karşılık söylediği soylamayı kadın sanatkarlar tarafından söylenen ilk örnekler, kadınlar ise kadın sanatçı tipinin arketipleri arasında değerlendirilebilir (Köksel 2018: 279). Dede Korkut hikâyelerinde sadece kadınların değil, ismi geçen kişilerin büyük bir kısmının şiir söyleyeme bilme kabiliyetlerinin olduğuna dikkati çeken Ali Yakıcı ise bu kişilerin ozanlık yeteneğine sahip, babasıyla, annesiyle, eşiyle, çocuğuyla, arkadaşıyla, dostuyla, düşmanıya vd. karşılıklı diyalog içinde bulunan, kimileri kopuzuyla, manzum atışmalar yapabilen, karşısındakiyle manzum söyleyişlerle iletişim kurabilen kahramanlar olduklarını ifade eder (Yakıcı, 2007: 44).

Dede Korkut Hikâyelerinde (Ergin, 1994) karşılıklı şiir söyleyen, karşılıklı soylayan kahramanlardan biri Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek'tir. Kâfirler'in elindeki 39 yiğidi ile esir düşen Bamsı Beyrek'in akıbetini bilmeyen ve yasını tutan Kam Püre, öldüğüne ya da yaşadığına dair bilgi edinmek için bezirgânlarına görev verir. Gece gündüz, durmadan Bamsı Beyrek'i arayan bezirgânlar Bayburt Kalesi'ne ulaştıklarında kâfirlerin kutsal günlerini kutladıklarını görürler. Beyrek de kutlamada kopuz çalmaktadır. Birbirlerini gören Bamsı Beyrek ve bezirgânlar karşılıklı şiir söylerler. Bu diyalog dışında Dirse Han ile hanımının, Kazan Han ile çobanın, Bamsı Beyrek'le Banu Çiçek'in, Bamsı Beyrek'le kız kardeşinin, Kanlı Koca ve oğlu Kan Turalı'nın arasında geçen karşılıklı şiirler duygu ve düşünce aktarımı sergilemektedir:

kaytabanun mayasını yüklü kodum/ner-midür maya-mıdır anı bilsem
kara ilüm koyunını yüklü kodum/koç-mıdır koyun-mıdır anı bilsem
ala gözlü görklü halalum yüklü kodum/irkek-midür kız-mıdır anı bilsem
(Ergin, 1994: 205, Üstünova 2008: 231).

Halk edebiyatı ürünleri içerisinde bir sisteme ve tahkiyeye dayalı türler bir yana, karşılıklı icranın en çok yapıldığı türlerin başında maniler gelmektedir. Düğünlerde, eğlence amaçlı toplantılarda, birlikte yapılan iş veya göç gibi çeşitli aktivitelerde özellikle kadınlar arasında ya da kadın ve erkekler arasında karşılıklı maniler söylenmektedir. Bu tür manilerde sevgi ve ilgiyi, niyeti belli etme, eleştirme, eğlenme amacı göze çarpar. Söyleme işinin karşılıklı yapılması farklı türlerde bu biçimdeki ürünleri aktarmada bir belirteç olmuş ve kavramsal olarak benzer ifadeler geliştirmiştir.

Diğer dünya halklarında olduğu gibi Türk halkının hayatında da bilmecelerin önemli yeri ve vazifeleri vardır. Örneğin düğünlerde *bayrak çekmek* denilen âdette, kız almaya giden kafilenin ve bunları karşılayan kız tarafının bayraktarlar olur. Bayraktarlar çok iyi bilmece bilen insanlardan seçilir. İki taraf bir araya gelince birbirlerine karşılıklı bilmece sorarlar ve sınava tabi tutarlar. Bilmecelyi çözemeyen bayrağını teslim edip karşı tarafın isteklerini yapmakla cezalandırılır (Başgöz, 1986: 248-249). Dedim dedi biçimindeki söyleşme usulüyle kurgulanmış bilmecelere olarak şu metin örnek verilebilir: "Dedim: Dilber! Dedi: Lebbey. Dedim: S ps.. Dedi: Ts ts. Dedim: Nice? Dedi: Gece (Cevap: Güveyi)" (Kaya, 2008: 57). İlaveten anonim halk edebiyatı ürünlerinden tekerlemeler de karşılıklı söylenir olma niteliğine sahiptir. Karşılıklı soru-cevap ve diyalog şeklinde kurulabilen tekerlemelere aşağıdaki metin örnek verilebilir:

Aliler Aliler Çingene Aliler/Ne istersin ne istersin bizim saraydan
İçinizde içinizde bir güzel varmış/O güzelin o ceylanın adı neymiş
O güzelin o ceylanın adı Hiraymış/Allarız da pullarız da biz kızınızı isteriz
Assanız da kesseniz de biz kızımızı vermeyiz (Kurt, 2012: 475).

Eğlendirme işlevinin ön planda olduğu bu tekerlemeler dışında, söyleşme biçiminin görüldüğü ürünlere acının, üzüntünün, kaybın ifadesi olan ağıtlar dâhil edebilir. Ağıtların icra ortamında karşılıklı olarak söylendikleri ya da söyleşmeyi içerdikleri görülmektedir. Burada ilginç bir örnekten bahsetmek yerinde olacaktır. İsmail Görkem'in (Keçebaş, 2015)'den aktardığı *Doğmamış Çocuğun Ölüsüne Ağıt* isimli fıkra metni, *içerisinde* fıkra kişilerinden anne-kız ve dede-ninenin karşılıklı söyledikleri ağıtlarla (2006: 158-160) fıkra içinde yer alan ağıt türünden söyleşme ile dikkat çekicidir.

2.2. Türk Dünyası Türkü Söyleme Geleneğinde Karşılıklı İcra Usulü

Türk halk edebiyatının çok yönlü ürünleri arasında yer alan türküler, kökü olmayan dalı olmaz temsiliyle, temel kültürel kaynaklar üzerine inşa edilmiştir. Türk Dünyasında türkü söylemek ve bunu karşılıklı icra biçiminde gerçekleştirmek kültürel bir eylemdir. Sözlü kültürün hâkim olması, karşılıklı icra usulünün eski örneklerinin varlığı ve niteliğine dair bilgilerimizi sınırlandırmış olsa da bazı yazılı kaynaklar ve çoklukla da yaşamaya devam eden canlı icra geleneği, diyalog tarzının görüldüğü en eski ürünlerin türküler olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Ali Ufkî'ye ait olan ve Türk musikisinin ilk nota koleksiyonu kabul edilen Mecmûa-i Sâz ü Söz (Özcan, 2003: 273) adlı çalışmada, türkü türünden olduğu kabul edilen 4 şarkı, 2 tekerleme, 104 türkü, 47 varsağı (Cevher, 1995: 51-52), toplamda 157 metin bulunmaktadır. Bu metinlerde dedim dedi biçimli birçok türkü sözü dışında, karşılıklı ifade üslubunun varlığı dikkati çekmektedir. Derleme ya da seçki biçiminde, ne şekilde değerlendirilse değerlendirilsin bu eser, türkü kültürünün ilk yazılı kaynaklarından biri olarak karşılıklı söyleyiş biçiminin maddi göstergelerinden biridir.

Türk Dünyasının birçok bölgesinde bu biçimin türkülerdeki varlığı göze çarpmaktadır. Azerbaycan sahasında deyişme olarak adlandırılan türküler, atışma özelliği gösteren diyalog kurulumlu ürünlerdir. Kerimov, bu ürünlerin doğaçlama özelliklerine dikkati çemiş, meyxana sanatı olarak ifade edilen ürünlerin yapısı ile ilgili şunları aktarmıştır: “Meyxana, bir veya iki kişinin belirli bir konu üzerine hazırlıkları olmadan, anında doğaçlama yoluyla mizahi unsurlar içeren küçük kafiyeli dörtlükler söyledikleri bir diyalogdur. Emprovizasyon söylenen bu söz sanatı, birçok edebiyatçı tarafından söz mucizesi olarak değerlendirilmiştir (2019: 129).” Atışma temelinde gerçekleştirilen karşılıklı türküler Türk Dünyası halklarının birçoğunda mevcuttur. Kazaklarda ayıtıs Kırgızlarda ayıtıs (Yıldız, 2006: 64) ve Başkurlarda (eyteş) olarak isimlendirilen ve iki şair arasındaki söylemi temsil eden (Kazak Edebiyeti, 2010: 98, Altınkaynak, vd. 2018: 431) bu tür eski ve kalıplaşmış bir türdür. Atışma, gelenek ve göreneklerden yola çıkarak günden güne âşıklar atışmasına dönmüştür (Altınkaynak, vd. 2018: 432). Kırgızlarda toylarda, düğünlerde, çeşitli toplantılarda karşılıklı olarak söylenen atışma türkülerine ayıtıs ırları ise toplantılarda gençlerin veya akınların karşılıklı olarak söylediği, Anadolu'da söylenen atma/atışma türkülerine benzer türdeki ırlardır (Ergun, 2002: 12).

Atışma veya karşılıklı türkü söyleme bağlamıyla anlam kazanan bir icra şeklidir. Bağlama dikkati çeken uygulamalardan biri Kırım ve Romanya'daki Türklerin uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Kırım ve Romanya'da yaşayan Türklerin düğünlerde ve ev toplantılarında söyledikleri şın veya çın adı verilen türküler, genç kızlar ve delikanlıların kendi aralarında birer kız ve erkek eş seçerek eşli grupları oluşturmalarına dayanır. Şın bir grup erkek tarafından bir grup kıza söylenir, sonra diğer erkek gruplarına mukabelede bulunur. Şın sırasında çalgı aleti kullanılmaz, konuşulmaz, sadece dinlenir ve verilecek cevap hazırlanır. Bu icranın sadece kızlar arasında yapılanına ise koran adı verilir (Elçin, 2005: 263). Nogayların sözlü geleneğinde de şın adı verilen karşılıklı şiirlerin; şınşınların/ozanların seyirci önünde söyledikleri ve evlenme çağına gelmiş erkekler ile kızların kendi aralarında karşılıklı söyledikleri türleri vardır. Nogaylarda köyde evlenme çağına gelmiş erkekler, kızlara duygularını ifade etmek için şın söyleyebilirler. Kızlar ise olumlu veya olumsuz düşüncelerini şın aracılığıyla belirtebilirler (Çelik ve Kızıldağ, 2019: 504-507).

İletişim-performans-geleneksel metin yaratım sürecinin önemi, Uygur Türklerinin türkü icra ortamlarından biri olan meşreplerde açıkça görülmektedir: Uygur Türkleriyle özdeşleşen meşrep; türkü, müzik, halk dansları ve her çeşit halk dansları ile beraber halkın gelenek ve göreneklerinin bir arada icra edildiği ve yaşandığı birçok kültürel unsuru barındıran bir eğlencenin ismidir. Meşrep aralarında kadın ve erkeklerin karşılıklı şiir söylemelerine beyit söyleme denir. Meşreplerin ve özellikle de doğaya ve mevsime bağlı

gerçekleştirilen kök meşreplerinin içinde birçok kez karşılıklı şiir ve türkü söyleme vardır (Öger, 2014: 71-80).

Eğlence temelli benzer icra mekânlarında görülen bu karşılıklı söyleme biçiminin kahvehane ortamında, belirli esaslarla yapılanlarına Kerkük türkülerinde rastlanmakta ve hoyratların karşılıklı icra usulünü yaşatmada öneme haiz olduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı hoyrat okuma geleneği bir tür cenk meydanını sergiler (Güven 2005: 73), Kerkük kahvehanelerinde önemsenen, ciddiye alınan ve önemli mücadelelere sahne olan bu yarışma biçimindeki karşılıklı icra usulü dair şunlar aktarılır:

Kerkük'te bu karşılıklı söylemeye; qanşar be qanşar veya qanşarın vermeğ denilmektedir. Bu söyleme geleneği çoğu zaman; önce bir hoyratçının meclisteki meslektaşını düelloya davet etmek amacıyla söylediği Kebab yandı köz ister/Sürme yandı göz ister/Köz köze gözüm göze/Ustav durup söz ister, hoyratıyla başlatılır. Bunun üzerine usta hoyratçı karşılık olarak cevabını şöyle verir: Kebab yandı köziv çek/Sürme yandı göziv çek/Köz köze gözüm göze/ Ustav geldi öziv çek. Bu söyleşmenin ardından sırasıyla hoyratlar söylenir ve bazen bu saatlerce sürer (Terzibaşı, 1975: 197-198).

Görüldüğü üzere; “toplumla olan ilişkisiyle varlığını gösteren iletişim, özünde taşıdığı bazı değerlerle, tek başına anlam taşımayıp kültürel değerler içinde varlığını sürdürür. Toplumlar, sorunlar karşısında geliştirdikleri çözümlere göre yapılmakta; bunun sonucunda, kendi ihtiyaçlarına cevap veren bir iletişim sistemi oluşturmaktadır” (İnceoğlu, 1993: 115; Tüfekçioğlu 1997: 118; Eker 2000: 105'den). Türkülerin kurgusal arka planı incelendiğinde, yaratım sürecinde, insanın doğayı, dış dünyayı ve kendisini algılayış biçiminin ve buna bağlı olarak meydana gelen değer yargılarının hem türkülerin içeriğini ve tematik yapısını hem de ifade tarzını şekillendiren önemli etkenler olduğu anlaşılır (Mirzaoğlu, 2015: 106).

2.3. Malatya Yöresi Türkü Söyleme Geleneğinde Karşılıklı İcra Usulü

Malatya yöresinde karşılıklı, atışmalı ve birlikte icra edilen türküler, kadim geleneğin bir parçası olduğunu icrasal yapılarının yanı sıra kavramsal olarak da göstermektedir. Yörede karşılıklı türkü söylemeye koş etmek adı verilir. Bu kavram Divan'ü Lügati't Türk'teki türkü düzmek, türkü söylemek anlamına da gelen koşug kelimesine getirilmiş; şiir, koşma, kaside (şi'ir, recez, qaşa: yid) biçimindeki tanımlamayı işaret etmektedir. Koşmak kavramına getirilen birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, tefrik etmek ve benzer şekillerde terkip etmek, yazmak, şiir düzmek, çift, çiftleşmek, birleşmek, katmak, birleştirmek, ilave etmek, çift yapmak, çiftleştirmek şeklindeki açıklamalar (Türkçe Sözlük, 1969, Arat, 1979: 272, Gabain, 1988: 282, Bayraktar, 2002: 135, Özeren, 2015: 153) koş etmek tabirinin yapılan eylemi de açıklayıcı yönlerine dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu sözcük Türk şiirinin en eski biçimi koşuğun karşılığında kullanılan koşma kavramıyla ilişkilendirilebilir.

Türkülerin koş edildiği icra ortamları çok çeşitlidir. Düğünler, eğlenceler, toplantılar, kutlamalar-kutsamalar, oyunlar, yas törenleri, iş etkinlikleri ve geçim faaliyetleri dâhilinde karşılıklı türkü söylenebilir. Bununla birlikte öncelikli icra ortamı düğünlerdir. Nişan, kına, düğün, gelin alma, gelin indirme törenleri karşılıklı icralara sahne olmaktadır. Bunlardan ilki duvak açma/nişan törenleridir. Kız evinde toplanan ahali yemekli bir eğlence düzeninde türkülerle neşe içinde kurulacak yeni aile birliğini kutlar. Bu törenler gençlerin iletişim kurmalarına, karşı cinse kendilerini göstermelerine, ilgilerini dile getirerek mesaj vermelerine, duygularını açıklamalarına imkân sağlar. İcra ortamında söylenen türkülerin muhtevası da bunu göstermekte; çoğunlukla sevda içerikli türkülerin karşılıklı söylendiği görülmektedir. Nişan yerinde buluşan gençler, toplumsal kabuller ve geleneğin denetiminde, davul zurna eşliğinde türkülerle eğlenir, halaya dönerler, atışma yaparlar. Bu türküler kırık hava olmalarına rağmen farklı icra ortamlarında uzun hava biçiminde de okunabilmektedir. Dolayısıyla bağlamın türkünün niteliğini de değiştirdiğini söylemek mümkündür. Nişan ve düğünlerde genç kızlar ve erkekler arasında en çok söylenen türkülerden biri olan aşağıdaki türkü, bu farklı usullere açık icralardan biridir:

| | | |
|--------------------------|------------------------|--------------------------|
| Gaşlarını eğdirirsin | El ediyo el ediyo | Sandık sandığa dayalı |
| Birbirine değdirirsin | Gaşın bana gel ediyo | Yazması mavi boyalı |
| Sende bu güzellik varken | Senin güzel bakışların | Ben seni böyle mi sevdim |
| Beni köyden kovdurursun | Yakıp beni kül ediyo | Dodağı gaşı boyalı |

Kara üzüm asılır mı
Adam yâre küsülür mü
Üzülme benim nazlı yârim
Elin sözü kesilir mi (Kurt, 2016: 502).

Yörede karşılıklı türkülerin daha ziyade kadın ve erkek arasında iletim sağlayarak aşk, ayrılık, endişe, kıskançlık, pişmanlık, kaygı gibi duygulara yoğunlaştığı görülmektedir. Kavuşma arzusu, bir arada bulunma isteği, sevgiliye naz, gelecekte umut, karşılıklı olarak dile getirilmiştir. Aşağıdaki türkü metninde kadın ve erkek arasındaki anlaşmazlık veya sitem olarak algılanabilecek durum, toplumsal cinsiyet rolleriyle biçimlenen şu sözlerle ifade bulur:

Gelin acep nettin böyle neyledin Telli merhabasın atmış boynuna
Aşkın deryasını geçtim boyladım Kudret sürmesi de çekmiş aynına
Gelin utanmadan yalan söyledin Bir gece de misafirim yanına
El değmiş arıda bal m'olur gelin Nolur yiğit sermiyandan ne gider (Kurt, 2016: 504-505).

Kadın ve erkeğin iletişiminde karşılıklı türkülerin sağladığı açıklık önemlidir. Toplumsal değer yargıları neticesinde sınırlandırılan iletişim yine geleneğin sağladığı imkân ve ifade biçimleriyle gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan karşılıklı türkülerin icrasında kadınların öne çıkması dikkat çekicidir. Özellikle törenin yürütülmesinde gerekli görüldüğü kına törenlerinde, kadınlar arasında gerçekleştirilen atma türküler hâkimiyetin yansımasıdır. Düğün törenlerinde halay sırasında söylenen atma türküler ise kadınlar ve erkekler arasında gerçekleştirilir. Eğlence işlevine isabet eden bu türküler hem söyleyenleri hem dinleyenleri coşturmada, icra ortamının zevk ve sefasını artırmada, türkülerin peşi sıra icrasını sağlamaktadır. Malatya yöresinin genelinde en çok icra edilen bu türde türkülerin başında gelen Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum isimli türkü, kadın-erkek hep birlikte ya da karşılıklı olarak söylenen bir türdür:

Kaleden kaleye şahin uçurdum Kalenin dibinde ekerler darı
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim Ekerler biçerler yaparlar karı
Yâre şeker ezdim şerbet içirdim Yar bana yollamış ayvayla narı

Öyl'olur böyl'olur Türkmen güzeli
Ala gözün üstüne çekmiş sürmeyi (Kurt, 2016: 532-533).

Yörede karşılıklı olarak demeli-çevirmeli biçimde söylenen oyun havaları bulunmaktadır. Bu türden türküler, halay biçimindeki oyunlarda akıcı ezgileriyle halayın ahengini artırmada, topluluğun eş zamanlı hareket etmesine katkı sağlamaktadır. Karşılıklı tekrarlarla söylenen sözlerin yarattığı müzikal etki, eğlenceyi artırıcı katkı sağlamaktadır. Bu türden biri Halaylım türküsüdür:

Halaylım Leylalı da Gırma taşın kenarı Daşa serdim üzümü Tarlaya attım kürek
Ah le le gurbanım Dibinde yedik narı Daş sıyardı dizimi Gine ah çekti yürek
Halaylım Leylalı da Küstürdük yola vurduk Seni zalımın gızı Bilmezdim tanımazdım
Ah le le gurbanım Usul boylu da yarı Hiç tutmadın sözümü Alnıma yazdı felek Atılğan
ve Turhan, 2002: 171; Şahin ve Özerol, 2004: 216).

Kadın-erkek karşılıklı söylenen türküler, birbirine olan beğeniye ifade etmenin bir yöntemidir. Türküler bu noktada cesareti sağlayan ürünler olmaktadır. Toplumsal değer yargılarına karşılık kişisel ifade isteğinin, söz yaratma becerisiyle oluşturulan türkülerle kendisine koruma kalkını oluşturduğu söylenebilir. Bağlamı dışında sosyal değerler bu ifade biçimini uygun görmemektedir. Bu açıdan diyaloglu türküler kişilerin ruh ve duygu dünyalarına olumlu etkilerde bulunmaktadır. Bu ifade amacına örnek gösterilebilecek aşağıdaki türkü, karşı cinsle olan meylin derecesini göstermektedir:

Yüce dağların gıcısı Polat'ın da düzleri
Yorgun olur yaylacısı Top top olur nergisleri
Benim sevdiğim o güzel Oğlan senin uğruna
Şu obanın da birincisi Satarım da öküzleri (Kurt, 2016: 640).

Karşılıklı türkü söylemenin yeri ve zamanı düğünler olabildiği gibi iş etkinlikleri de olabilmektedir. Geçim faaliyetleri kapsamında kadınlar kayısı, kiraz, elma toplarken, tütün kırarken-saplarırken; erkekler odun kırarken, buğday dererken, kış hazırlıkları yapılırken ya da imecelerde karşılıklı türküler söylenir. Motivasyonu artıran, çalışanların stresini azaltıp, işi tamamlanır kılan, yorulduğu sırada eğlendirerek ağır etkinlikleri hafifleten, çalışmayı zevkli hale getiren bu icraların arasında özel olarak kavramlaştırılanlar vardır. Hon derme türküleri bunlardandır. Buğday derme uğraşı sırasında honcuların karşılıklı veya eşzamanlı söyledikleri türküler özellikle bahsi geçen işlevlere hizmet etmekte ve icraya dayalı bir düzeni sergilemektedir: “Ekin biçme işinin yerel adı olan hon sırasında, honcular (ekin biçenler), coşkulu bir anda kadın-erkek ayrımı yapmadan hon türküsü söylerler. Yörede geniş makamı, geniş gitme türküsü olarak da adlandırılan bu türküler bazen karışık, bazen de erkekler bir grup, kadınlar bir grup karşılıklı olarak söylenirler” (Şahin ve Özerol, 2004: 213-216).

Hon türkülerine örnek olarak şu metin verilebilir:

Solo: Karşiki dağları da kar geldi bastı Eğil dağlar eğil de meşesi yerde
İşleyen yolları da caddeyi kesti Dökülmüş kaşları da yüzüne perde
Ben şad olam dedim de gam beni bastı Göreyidim o yâri de bir tenha yerde
Ben şad olsam da zalım felek raz'olmaz Zar ağladı ağ memeler elimden

Koro: Her bir dizeyi yineler, dördüncü dize uzatılarak birlikte yinelenir. Bağlantı söylenir:

Ha dağlar ha dağlar Al varsın al varsın
Elleri koynunda da bir gelin ağlar Oğlan kız oğlana yalvarsın (...)

Türkülerde çokça karşımıza çıkan iş mekânlarından biri, değirmendir. Gülay Mirzaoğlu'nun daha önce ifade ettiği gibi (2012: 166) değirmen, kadın ve erkeğin bir araya gelebildikleri sınırlı alanlardan ve dolayısıyla aşk duygularının açığa konulduğu mekânlardan biridir. Kadın-erkek ilişkisinde karşılıklı duyguları ifade etmeye olanak tanıyan bu yapıyla değirmen, yöreye ait türkülerde bir çeşit bezek olmuştur. Bununla birlikte değirmen, sevgiliyle buluşma mekânı olmasının yanı sıra başkalarıyla rastlaşmaya olanak tanıyan sosyal bir alan yaratır. Bu durumda âşğın başkasına gönlünü kaptırmasına, verdiği sözü tutmamasına sebep olabilir:

Değirmenin postu dar (allılar allılar) Değirmeni döndüren (allılar allılar)
Gitti suyu kestiler (allılar allılar) Gözlerimin yaşından (allılar allılar)
Benim nazlı yarimi (allılar allılar) İpek kuşak olsaydım (allılar allılar)
Ben görmeden kestiler (allılar allılar) Sürünseydim peşinden (allılar allılar)

Değirmene giremem (allılar allılar)
Yâda meyil veremem (allılar allılar)
Söz verdim birisine (allılar allılar)
Artık geri dönemem (allılar allılar) (TRT THM Repertuarı No: 684).

Belirli bir iş etkinliğinin odağında yaratılan türkü sözleri, yapılan faaliyete dair ayrıntılar barındırmaktadır. Yaratıldıkları bağlamı açık biçimde sergileyen bu türküler, aynı zamanda zihnin arka planına itilmiş, saklanmış ya da bastırılmış duygu ve düşünceleri bir ifade yoludur. Aşağıda yer alan metin buna örnek gösterilebilir:

Arpa derdim südiken Elliğim elim'dolsa
İçinde sarıdiken Orağım belimd'olsa
Gel beraber gidelim Yıkarım tarla seni
Sen kız ben oğlan iken Nazlı yar yanımd'olsa

Hamazlar hamazlar hamazlar

O yar ilen sallanmaya gomazlar (TRT THM Repertuarı No: 1254, Atılğan ve Turhan, 2002: 13).

Görüldüğü üzere yaşam ve geçim faaliyetleri, karşılıklı türkü söylemeye en müsait icra ortamlarıdır. Birlikten kuvvet doğar anlayışı ile türkülerin söz ve ezgileri aracılığıyla yarattığı şevk, birlikte söylemenin getirdiği küme dirikliği ve dinamizmi, iş yapanlara rahatlama sağlamış ve işin zorluğu ya da külfeti karşılıklı söylenen türkülerle azaltılmıştır. İş etkinliklerinde, imece uygulaması içerisinde kadınlar arasında türkülerle atışmalar yapılır. Geçmişte iş türküsü olarak söylenen Oduna Gideceğim türküsü günümüzde erkekler arasında gerçekleştirilen eğlence amaçlı toplantılarda söylenen karşılıklı türküler dönüşmüştür. İki erkek icracının karşılıklı söylediği bu kırık hava türküsü, çoşku yaratarak eğlencenin düzeyini yükseltmektedir:

| | | |
|-------------------|-----------------------|--|
| Oduna gideceğim | Dut ağacı dut verir | Hopladım girdim bağa |
| Elmalının dağuna | Yaprığını git verir | Alnım değdi yarpağa |
| Ataş düştü yakıyı | Ergen oğlan ergen kız | Kız seni almayınca |
| Yüreğimin bağına | Sarıldıkça dat verir | Girmem kara torpağa (Kurt, 2016: 572). |

İş etkinlikleri aynı zamanda sevdalıların bir araya gelebildikleri sınırlı ortamlardan biridir. Bu açıdan değerlendirildiğinde türkülerin haberleşme işlevini yüklediği bir zemin olarak düşünülebilirler. Yörede çokça söylenen türkülerden biri olan ve kadın-erkek karşılıklı, birlikte tekrarlarla söylenen Ayağında Yemene türküsü bahsi edilen durumu yansıtan türkülerdendir:

| | | |
|-----------------------|-----------------------|---|
| Pınara gel ki görem | Üç gün arpanı derem | Ayağında yemene |
| El uzat bir gül verem | Beş gün buğdanı derem | Niye almadın beni |
| Aramızda dağlar var | Bu yıl da burda kalam | Bu dünyada ölüm var |
| Gene seni ben alam | Ben seni nerde görem | Ne seni kor ne beni (Kurt, 2016: 579-581; TRT THM Repertuarı No: 2075). |

Folklorun canlı yapısına bağlı kültürel dolaşımın yaratıcı, taşıyıcı, zaman, mekân ve toplum etkileşiminde; değerler dünyasının manevi ve maddi bilgi sisteminin simgeselliğinde, sosyal yaşamda yürütücü görevinde bulunduğu geleneksel, kurallı ya da kuralsız toplantılarda, bu türün kendine özgü bir üslup geliştirdiği söylenebilir. Törene heyecan katmak, toplumsal grupların uyumunu ve sözel ahengini sağlamak, duygu ve düşünce alışverişini etkin kılmak gibi işlevler müşterek yaratımın doğurduğu güçlü söyleyiş, karşılıklı sözlerin ortaya koyduğu mesaj yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bilindiği gibi Türk halk edebiyatının öncelikli ve ağırlıklı anlatım aracı şiirdir. Töresini, törensel bağlamda sürdürme sürekliliği gösteren dinamik bir toplum olma vasfıyla, halk edebiyatında yaratım, aktarım, nakletme kolaylığı ve yatkınlığı bakımından şiirin üstünlük kurması olağandır. Dedim dedi'li şiirler aktarım kolaylığı sağlayan diyaloglu yapısıyla yöreye ait türkülerde varlık bulmuştur:

| | |
|--------------------------------|---|
| Nazlı yâre fiske ile taş attım | Bir mine/beyaz gerdanı boyudur yüce |
| Geri döndü bana delisin dedi | Hain genç ömrümü çürüttü koca |
| Bir buse istedim al yanağından | Dedim ey kız kon (ak) da öyle bir gece |
| Çevirdi dirseği alırsın dedi | Ecelim yetmedi ölürsün dedi (Kurt, 2016: 569; Atılğan ve Turhan, 2002: 125; TRT THM Repertuarı No: 4246). |

Türküler toplum yaşantısını her açıdan yansıtabilme yeterliliğine sahiptir. Bu yansımalar içinde savaşlar da bulunmakta, sosyal tarihe kaynak sözlerle, maruz kalınan sınavlar nakledilmektedir. Türkülerde işlenen savaş temalarından biri Kore Savaşı'dır. Malatyalı Fahri'ye ait olan karşılıklı usulün görüldüğü aşağıdaki uzun hava türküsünde, baba ve oğul arasında geçen diyalogla Kore Savaşı'na giden gencin yaşadığı trajik hikâye anlatılmıştır:

- Cevher, H. (1995). *Ali Ufkî Bey ve Hazâ Mecmüa-î Saz ü Söz (Transkripsiyon, İnceleme)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çapraz, E. (2018). Mücadele'den Münazara'ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İhtimai Bir Bakış. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (1), 21-41.
- Çelik, M. ve Kızıldağ, S. (2019). Ankara ve Konya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Şınlara Üzerine Bir Araştırma. *Folklor Edebiyatı*, (99), 501-510.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eker, G. Ö. (2000). Bayburt Manilerinden Hareketle İletişimde Yüklendiği Fonksiyonla Mani Söyleme Geleneği. *Milli Folklor*, Kış (44), 105-114.
- Elçin, Ş. (2005). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay Edebiyatı. İslam Ansiklopedisi. C. 8. (168-176). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud Divan-ü Lügat-it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdi, S. ve Yurtsever, S. T. (2005). *Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lügat-it-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M. (2002). Kopuz Sarını-Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın Cınavlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016). *Millî Tetebbûlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Görkem, İ. (2006). Anadolu-Türk Ağıtlarının Mizahî Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 153-167.
- Güven, M. (2005). *Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İnceoğlu, M. (1993). *Tutum Algı İletişim*. Ankara: V Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2001). Trabzon Yöresi Türküleri. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5.05.2001, http://dogankaya.com/fotograf/trabzon_turkuleri.pdf.
- Kaya, D. (2010). Diydım Diydi Şiir Söyleme Geleneği Bağlamında Molla Nefes'in Şiirleri. Mollanefes ve XIX. Asır Türkmen Edebiyatı Sempozyumu. 15.10.2020. <http://dogankaya.com/fotograf/Molla_Nefesin_siirlerinde_Diydim_Diydi.pdf>
- Kaya, T. T. (2008). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Dedim-Dedi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kazak Adebîyeti (Ensiklopediyalık Anıktamalık). (2010). Almatı: Aruna.
- Keçebaş, B. (2007). *Hikâyeleriyle Karatepeli ve Fıkraları*. Adana: Osmaniye Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları.
- Kerimov, R. (2019). Azerbaycan Sözlü Kültürünün Sentez Janrı Meyxana Üzerine Kısa Bir İnceleme. *International Journal of Interdisciplinary And Intercultural Art*, (8), 129-137.
- Korkmaz, Z. (2020). Divan-ü Lügat-it-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri. *Türk Dili*, (825), 98-103.
- Köksal, F. (2006). Münazara. İslam Ansiklopedisi. C. 31, (580-581). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksel, B. (2018). Türk Sözlü Şiir Sanatında Kadın Yaratıcılığın Arketipleri. 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Türk Halk Edebiyatı (273-281). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurt, B. (2012). *Malatya İli Doğanşehir İlçesi Halk Kültürü Araştırması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kurt, B. (2016). *Malatya Yöresi Türkü Söyleme Geleneği ve Malatya Türküleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Küçük yıldız, D. (2017). Atma Türkülerde Gelin-Kaynana Çatışması. *Anasay*, (1), 57-69.
- Mirzaoğlu, G. (2001). Yapısal ve İşlevsel Açısından Atma Türkü İcra Geleneği, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (103-113), C.2, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Mirzaoğlu, G. (2012). Türk Halk Türkülerinde Değirmen Motifi ve Değirmenci Türküleri. *Bilig*, (62), 159-182.
- Mirzaoğlu, G. (2015). *Halk Türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Türk Kültüründe Kolektif Yaratıcılığın Bağlam Temelli Estetik Yansımaları: Malatya Yöresi Diyaloglu Türküleri*
- Öger, A. (2014). Uygur Kök Meşrebi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4), 71-88.
- Özcan, N. (2003). Mecmûa-i Saz ü Söz. İslam Ansiklopedisi. C. 28, (272-274). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özeren, M. (2015). Türkiye Kırgız Türkçesiyle Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Söz Varlığı Benzerliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (1), 138-168.
- Özsoy, B. S. (2004). Karadenizde Atma Türküleri ve Atma Türkü Geleneği. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (3), 113-118.
- Sev, G. (2019). Kutadgu Bilig'de Yanıt/Cevâb. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (19), 1-17.
- Şahin, H. ve Özerol, S. (2004). *Arguvan Türküleri*. İstanbul: Arguvan ve Köyleri Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Tekin, M. (1998). *Hatay Türküleri. Cumhuriyet'in 75. Yılı Hatay*. Ankara: Ajanstürk Yayınları.
- Terzibaşı, A. (1975). *Kerkük Hoyratları ve Manileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tezcan, N. (1981). Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1980-1981 (1981), 49-63.
- Tural, G. (1995). Çora Batır Destanı'nın Kırım Varyantları ile Manas Destanı Arasındaki Benzerlikler. *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni* (241-258). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Tüfekçioğlu, H. (1997). *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*. İstanbul: Der. Yayınları.
- Üstünova, K. (2008). Dede Korkut Destanlarında, Aşamalı Tekrarların Üslup Özelliklerini Biçimlendirme Üzerine. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 229-237.
- Yakıcı, A. (2007). Dede Korkut Kitabı'nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi. *Milli Folklor*, Bahar (73), 40-47.
- Yeşil, Y. (2012). Bir Âşık, Bir İnceleme Yozgat Âşıklık Geleneği ve Âşık İhsan Şaşar. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 85-96.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldız, N. (2006). Kırgız Türklerinde İş Türküleri. *Milli Folklor*, Yaz (70), 64-73.
- Yıldız, O. (2007). Dâsitân-ı Sultân Mahmûd Mesnevisi'nde Fiiller. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 129-150.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
